

VU Research Portal

Booronderzoek rondom de Sint Maartenstraat

Heeren, S.

published in

Nieuw archeologisch onderzoek rond de Grote Kerk van Elst, gemeente Overbetuwe (2002-2003)
2008

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Heeren, S. (2008). Booronderzoek rondom de Sint Maartenstraat. In A. M. J. Derks, J. Van Kerckhove, & P. G. Hoff (Eds.), *Nieuw archeologisch onderzoek rond de Grote Kerk van Elst, gemeente Overbetuwe (2002-2003)* (pp. 59-63). (Zuidnederlandse Archeologische Rapporten; No. 31). ACVU/Hendrik Brunsting Stichting.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

zwang is gekomen. Kistspijkers komen voor vanaf het midden van de 15de eeuw: graf 193 uit het tweede kwart van de 15de eeuw is een van de laatste graven in de begraafplaats waarin kistspijkers ontbreken. Aangezien van de kisten zelf niets bewaard is gebleven, is het de vraag of het ontbreken van kistspijkers in de periode vóór het midden van de 15de eeuw betekent dat toen andere, meer vergankelijke middelen werden gebruikt om de kist bij elkaar te houden of dat voor de bijzetting van de doden helemaal geen grafkisten werden gebruikt.

Zoals bij de dateringsmethode van de graven al werd uitgelegd, zijn graven meestal deels oversneden door een ander graf. Bij het delven van een nieuwe grafkuil werden resten van oudere skeletten aangesneden en verwijderd. Incomplete graven zijn eerder regel dan uitzondering; het verstoren van oudere graven werd blijkbaar niet als een probleem ervaren. Toch zijn er enkele graven aangetroffen waarbij het skelet duidelijk verstoord is, maar waar moeite is gedaan om de botten terug te plaatsen. Mede omdat de botten niet in juist verband werden teruggelegd, vallen deze graven op (plaat 5, C).

3.1.11 DE LATERE ONTWIKKELINGEN OP HET TERREIN

Uit historische bronnen wordt duidelijk dat de Reformatie in 1588 ook in Elst doordrong. Een van de gevolgen was dat het interieur van de kerk grondig werd gewijzigd. In 1701 heeft een brand het grootste gedeelte van de kerk verwoest, waarna verschillende onderdelen zijn veranderd of niet meer werden opgebouwd.¹¹² Tot aan de Tweede Wereldoorlog is de kerk verder zonder veel wijzigingen blijven voortbestaan. In 1944 werd zij grotendeels verwoest door beschietingen. De restauratie die tussen 1947 en 1953 werd uitgevoerd, heeft de kerk teruggebracht in een staat die lijkt op het vooroorlogse uiterlijk.

In de 17de en 18de eeuw, gedeeltelijk gelijktijdig met de laatstbeschreven 'moderne' geschiedenis van de kerk, ging men door met de bijzetting van doden rondom de kerk. Ondanks het protestantse karakter van de eredienst werden er ook doden uit de katholieke gemeenschap begraven, getuige de rozenkransen die bij enkele begravingen zijn aangetroffen (fig. 6.1, 6.7). Enkele vondsten, zoals munten, lopen door tot in de 20ste eeuw. Ze zijn aangetroffen in sleuven met buizen en andere leidingen en houden verband met de aansluiting van de kerk op het electriciteitsnet en de riolering in de afgelopen 100 jaar. Verder zijn in het archeologische onderzoek van 2002-2003 nauwelijks andere sporen aangetroffen die ons informeren over gebruik van het kerkgebouw in de laatste eeuwen.

3.2 BOORONDERZOEK RONDOM DE SINT MAARTENSTRAAT

Stijn Heeren

3.2.1 VRAAGSTELLING EN SITUERING

Het onderzoek in 2002-2003 was in de eerste plaats waardestellend en had tot doel door middel van een aantal gerichte proefsleuven de omvang van het tempelterrein te bepalen en de kwaliteit van de te verwachten sporen en vondsten vast te stellen. Omdat de ten noorden van de kerk geplande proefsleuven 3 en 4 niet volgens plan konden worden uitgevoerd en een ten zuiden van de kerk voorgenomen onderzoek om pragmatische redenen in het geheel geen doorgang kon vinden, is besloten op deze plaatsen een booronderzoek uit te voeren.¹¹³ Gehoopt werd dat enkele booraaïen in plantsoenen en tuinen inzicht konden verschaffen in de mogelijke aanwezigheid van een omheining van het tempelterrein of van eventuele bebouwing.

¹¹² Bogaers 1955, 226-227.

van Steffen Baetsen, die tevens behulpzaam was bij de

¹¹³ Het booronderzoek werd uitgevoerd onder leiding

interpretatie van de resultaten.

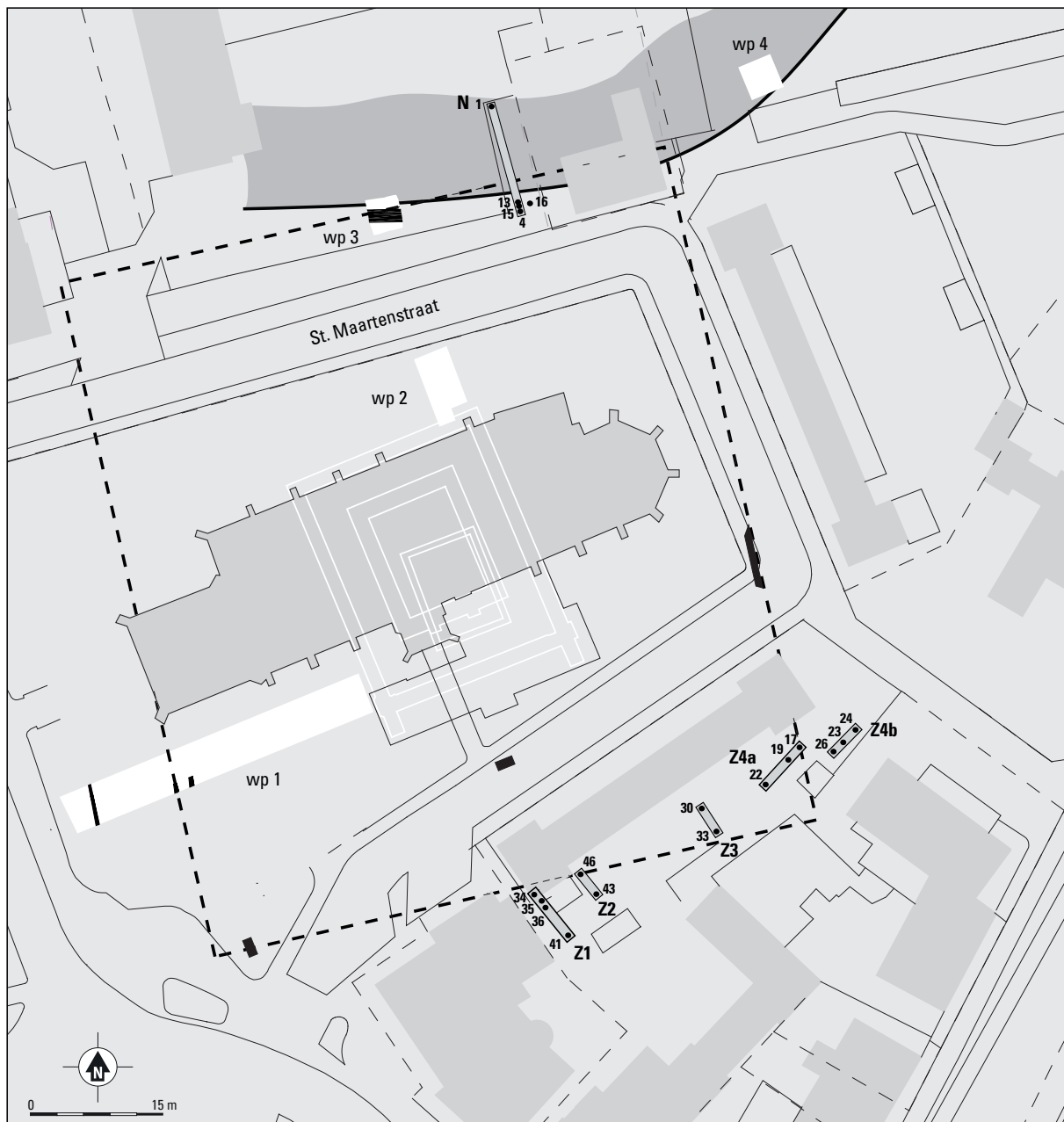

Fig. 3.7. Elst-Sint Maartenstraat. Locatie van de boorraaien en boringen. Schaal 1:750. Door middel van een onderbroken lijn is een hypothetische reconstructie van de tempelhof aangegeven; door middel van het booronderzoek is gepoogd deze op zijn juistheid te toetsen.

Keuzes ten aanzien van de precieze plaats van de boringen werden gemaakt op basis van eerdere aanwijzingen betreffende de mogelijke situering van Romeinse funderingsresten. Ten noorden van de Sint Maartenstraat was in werkput 3 de uitbraaksleuf van een ongeveer oost-west verlopend fundament aangetroffen. Omdat de werkput klein was en het fundament daarmee slechts over een korte afstand kon worden blootgelegd, was het doel om door middel van twee boorraaien op respectievelijk een tiental meters ten oosten en ten westen van werkput 3 het fundament aan te boren en zo het verdere verloop met meer zekerheid vast te stellen.

Voor het gebied ten zuiden van de kerk beschikten we over een eerste aanwijzing over de omvang van het tempel terrein in een tijdens de rioleringswerkzaamheden in de zuidoostelijke bocht van de Sint

Maartenstraat waargenomen fundament. Mocht dit fundament deel hebben uitgemaakt van de oostelijke omheining van het heiligdom, dan zou het in zuidelijke richting moeten hebben doorgelopen tot een punt ergens ten zuiden van huisnummer 14, om daar ergens de hoek om te gaan in westelijke richting, deels door de tuinen achter de huisnummers 4 tot en met 14. Om deze reden werden in deze tuinen en de steeg die daar achterlangs liep meerdere booraaïen gezet.

De positie van de booraaïen in relatie tot de opgravingsputten en andere relevante topografie is weergegeven in figuur 3.7. Van iedere raai zijn de eerste en laatste boring aangegeven, tussenliggende boringen alleen indien zij belangrijke informatie hebben opgeleverd. Hieronder worden de booraaïen één voor één besproken. Tijdens het boren werden veelvuldig stukjes dakpan, brokjes natuursteen (zandsteen, kalksteen, tufsteen) en mortelresten aangetroffen. Soms waren het flinke brokken, soms ook alleen kleine schilfers. In onderstaande beschrijvingen wordt naar deze zaken kortweg verwezen als 'puin'. De boorkolommen zijn afgebeeld in kaartbijlage 2 en 3.

3.2.2 RESULTATEN

Booraaï noord

Ten westen van werkput 3 was geen geschikte tuin of plantsoen aanwezig, waarin eenvoudig boringen konden worden gezet. Twee pogingen om op het terrein van de parkeerplaats te boren zijn mislukt: vrij snel onder het oppervlak liep de boor vast. Dertien meter ten oosten van werkput 3 bood een noord-zuid gericht plantsoen de mogelijkheid om een booraaï te plaatsen (kaartbijlage 2).

In eerste instantie zijn vier boringen gezet met vier meter tussenruimte. Vervolgens is dit grid op de plaats waar de muur werd vermoed – tussen boring 3 en 4 – verdicht. De bovenste laag van ca. 40 cm bevat donkere tuinaarde. Daaronder bevinden zich meerdere lagen grond vermengd met puin. Hieronder werden in de boringen 4 en 13-15 op een niveau tussen ca. 9.05 en 8.60 m NAP een laag losse mortel, grove brokken kalkmortel en zandsteenbrokken aangeboord. Direct onder dit puinpakket moesten de boringen 1, 13 en 15 worden stopgezet omdat de boor niet door stenen heen kon komen (8.70 en 8.55 m NAP).

De boringen 13 en 15 stonden slechts 25 cm uit elkaar; daarom wordt vermoed dat daarin de muur (of met puin gevulde uitbraaksleuf) is aangesneden. De grove puinbrokken en de mortellaag werden ook aan weerszijden van de boringen 13 en 15 aangetroffen, iets hoger dan het niveau waarop de boringen 13 en 15 vastliepen. Dit wordt geïnterpreteerd als het naar boven breder uitlopen van het uitbraakspoor.

In boring 1 stuitten we eveneens op steen; dat op die plaats ook een muur of uitbraaksleuf is aangesneden, is onwaarschijnlijk aangezien volgens de opgravingsgegevens uit de werkputten 3 en 4 hier een geul moet hebben gelopen. Mogelijk gaat het hier om puin dat zich in de geulvulling bevindt.

De boorgegevens laten tenslotte iets zien van het natuurlijk reliëf ter plaatse. Zowel het niveau waarop schone grond werd aangeboord als het niveau van de puinlaag loopt namelijk van noord naar zuid omhoog. De hellingsrichting stemt overeen met wat in het westprofiel van werkput 2 werd vastgesteld en toont nogmaals aan dat de tempel op een natuurlijke verhoging in het landschap was gelegen.

Ten zuiden van de Sint Maartenstraat zijn in totaal vier booraaïen geplaatst. De oriëntatie van de booraaïen werd bepaald door het verwachte verloop van de temenosomheining,¹¹⁴ maar de exacte ligging werd vooral gedicteerd door de beschikbaarheid van niet-geplaveide stukken tuin en de toestemming van bewoners om op een bepaalde plek te boren.

¹¹⁴ De booraaïen werden min of meer haaks op het verwachte verloop van de omheining gezet.

Boorraai zuid 1

Slechts in de eerste drie boringen (34, 35 en 36), die telkens met één meter tussenruimte gezet werden, kon hier de schone ondergrond worden bereikt; alle daarop volgende boringen liepen na minder dan een halve meter vast, waarschijnlijk op een betonplaat of iets dergelijks. Van belang is dat in de genoemde drie boringen tussen ca 1.50 en 2.00 onder het maaiveld menselijk botmateriaal werd aangetroffen (zie A in kaartbijlage 2), in enkele gevallen ook (kist)spijkers zoals die in werkput 1 vaak werden gevonden. Blijkbaar heeft het middeleeuwse grafveld zich dus ten zuiden van de huidige Sint Maartenstraat uitgestrekt.

Enkele decimeters onder het niveau waar het laatste menselijk botmateriaal in de boor was aangetroffen, werden twee lagen met veel harde kalkmortel aangeboord (zie B in kaartbijlage 2). De twee lagen bevonden zich ongeveer 20 cm onder elkaar, de onderste op 8.80–8.85 m NAP. De onderste van de twee werd in alledrie de boringen aangetroffen, de bovenste kalklaag is niet waargenomen in boring 34.

Deze gelaagdheid – twee lagen kalkmortel en direct daarop skeletresten van menselijke begravingen – doet sterk denken aan waarnemingen die in de rioleringsleuf in het hart van de Sint Maartenstraat ongeveer ter hoogte van het zuidportaal van de kerk werden gedaan.¹¹⁵ De kalklaag werd geïnterpreteerd als de verharding van de tempelhof. Als die interpretatie juist is,¹¹⁶ toont deze boorraai nog eens aan dat de tempelhof zich ook ten zuiden van de Sint Maartenstraat heeft uitgestrekt.¹¹⁷

Boorraai zuid 2

De onderste kalklaag die in boorraai zuid 1 is aangetroffen, was in dezelfde samenstelling en op dezelfde NAP hoogte ook zichtbaar in boring 43; de bovenste kalklaag ontbrak hier (kaartbijlage 3). In boring 45 zijn geen van beide kalklagen waargenomen.

Boring 44 is niet tot dit niveau gekomen, maar liep vast op massieve steen op 9.25 m NAP. Bij de boringen werd grote moeite ondervonden door het niveau tussen 9.35 en 9.25 m NAP te komen (in boor 45 bevond deze laag zich iets dieper); deze laag is tijdens het veldwerk aangemerkt als ‘bijna massieve dakpanlaag’.

Omdat de overtuigend Romeinse muurresten en uitbraaksleuven zich soms op een veel dieper niveau bevinden (tussen 8.30 en 8.50 m NAP), is het mogelijk dat het hier om middeleeuwse bebouwing of recentere grote puinbrokken gaat. Aangezien het niet onwaarschijnlijk is dat sommige muren minder diep zijn uitgebroken dan andere – zoals zou kunnen blijken uit het stuk muur dat tijdens de rioleringswerkzaamheden op slechts enkele decimeters onder het huidige maaiveld werd waargenomen –, is het mogelijk dat boringen 44 en 45 toch muren of puinpakketten van Romeinse datum hebben aangesneden. Dit wordt ook ondersteund door het gegeven dat het opgeboorde materiaal (voornamelijk baksteenfragmenten), voor zover dit uit de kleine fragmenten kon worden opgemaakt, van Romeinse dakpannen afkomstig was.

Boorraai zuid 3

Boring 32 liep rond 9.30 m NAP vast op steen (kaartbijlage 3). Boring 33 liep ook vast, maar op een beduidend lager niveau, te weten 8.45 m NAP. Hoewel er veel puin aanwezig was in de diverse lagen, was er in de naastgelegen boringen op het niveau waar de boringen 32 en 33 vastliepen, geen sprake van een duidelijke puinconcentratie. Bij een uitbraaksleuf verwacht men extra puin boven of naast de uitgebroken muur, maar deze is op dit punt niet overtuigend aanwezig. De verschillen tussen de boringen uit deze raai bemoeilijken de interpretatie.

¹¹⁵ Zie paragraaf 1.2.3 met figuur 1.14.

¹¹⁶ Zie echter de reserves in de zojuist genoemde paragraaf.

¹¹⁷ Dat de tempelhof zich tenminste zover heeft uitgestrekt,

kan reeds uit de afstand tussen de tempel en de vermoede omheining aan de achterzijde worden afgeleid.

Boorraai zuid 4

De helft van de boringen in deze raai liep al snel vast, tussen 50 en 60 cm onder maaiveld (kaartbijlage 3). Het weinige puin dat daarbij naar boven kwam, bestond uit baksteenbrokken en recente dakpan. Wellicht betreft het een gravellaag waarop de huizen zijn gebouwd. De boringen die minder last hadden van deze gravellaag (17, 19 en 23) liepen vast op ondoordringbare steen. De laag net boven deze stenen was vrij schoon en humeus.

De interpretatie van deze boringen is niet zonder problemen. Boor 17 ligt nagenoeg in het verlengde van de noord-zuidmuur die tijdens de rioleringswerkzaamheden in de zuidoosthoek van de Sint Maartenstraat is waargenomen. De boorraai ligt echter haaks op de veronderstelde muur, en de boringen liggen drie meter uit elkaar. Boringen 17, 19 en 23 kunnen daarom niet dezelfde muur geraakt hebben.

Wat is dan wel de verklaring voor de ondoordringbare steen die in meerdere boringen is aangetroffen? Een eerste mogelijkheid is dat een oost-west muur is geraakt, die aansluit op de oostelijke temenosmuur. Het zou echter wel heel erg toevallig zijn dat deze raai zo gepland is, dat zij exact het verloop van zulk een muur volgt. Een tweede, waarschijnlijker mogelijkheid is dat een bredere puinlaag of plaveisel is aangeboord. Met de beschikbare informatie kunnen echter over de betekenis hiervan geen concrete uitspraken worden gedaan.

3.2.3 CONCLUSIES

De resultaten van het booronderzoek kunnen als volgt worden samengevat:

- in boorraai noord is een muur met daarboven een breder uitlopende uitbraaksleuf aangeboord. Dit moet het verlengde zijn van de oost-west verlopende muur die in werkput 3 is aangesneden.
- in boorraai zuid 1 is een kalklaag aangetroffen, die waarschijnlijk identiek is met een tijdens de rioleringswerkzaamheden waargenomen laag; mogelijk houdt deze verband met een plaveisel van de tempelhof. De grens van de tempelhof moet dan zeker ten zuiden van boorpunt 36 gezocht worden.
- blijkens de gegevens uit de boringen 34-36 strekt de (post)midleleeuwse begraafplaats van de kerk zich uit tot achter de huizen aan de zuidzijde van de Sint Maartenstraat.
- de observatie dat geen menselijk skeletmateriaal werd opgeboord van niveaus onder de kalklaag, doet vermoeden dat de begravingen niet door deze lagen heen zijn gegraven en dat de resten van het Romeinse heiligdom ter plaatse goed zijn bewaard.
- in boring 32 (raai 3) en 44 (raai 2) is de boor vastgelopen tussen 9.25 en 9.30 m NAP. Vanwege het relatief hoge niveau van de puinresten werd aan Middeleeuwse of nog recentere resten gedacht. Het opgeboorde materiaal is echter Romeins en er is ook een muur van Romeinse datum op een dergelijk hoog niveau waargenomen tijdens de rioleringswerkzaamheden. De ouderdom zou dus Romeins kunnen zijn, maar over de betekenis (muur, laag?) valt niets te zeggen.
- in boorraai zuid 4 zijn verschillende boringen op ongeveer dezelfde diepte vastgelopen. Gezien de oriëntatie van de raai is het niet de *temenosmuur* die hier is aangeboord; wat deze boringen dan wel hebben geraakt, is op dit moment niet vast te stellen.